

УДК 355:316.35

Ю.А. Калагін, канд соціол. наук

Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

ТЕХНОЛОГІЇ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглядаються підсумки багаторічного дослідження, яке проводилося в Харківському університеті Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. Автор дає визначення соціально-професійного потенціалу, описує основні типи особистості військовослужбовця, наводить результати соціологічного дослідження щодо виявлення найбільш поширеного типу особистості військовослужбовця, розкриває особливості оптимізації управління процесом формування і розвитку соціально-професійного потенціалу військовослужбовця в сучасній армії України.

Ключові слова: Збройні Сили України, професійна армія, соціально-професійний потенціал військовослужбовця, тип особистості військовослужбовця, соціальні технології формування соціально-професійного потенціалу.

На початку ХХІ ст. стало очевидно, що очікування встановлення стабільності, економічної та політичної рівноваги, пов'язані з припиненням холодної війни і руйнуванням біполярного світу, не виправдалися. Військові загрози, трансформуючись, залишаються актуальними для людства. В умовах постбіполярного світоустрою актуалізуються проблеми безпеки, які раніше були в тіні глобальної загрози ядерної війни або взагалі не вважалися суттєвими. Нині більшість загроз виходить від неготовності використання сучасних технологій. Загострення глобальних проблем цивілізації, особливо пов'язаних із взаємодією системи природа – суспільство – людина, створює реальну загрозу безпеці існування всього людства вже у ХХІ ст. Нові загрози збільшили ризики виникнення аварій, катастроф і стихійних лих настільки, що проблеми забезпечення безпеки стають зараз і на найближче майбутнє пріоритетними. Світове співтовариство зіткнулося з небувалими викликами і загрозами своєму існуванню. Наявність боєздатних національних армій в цих умовах необхідна для забезпечення безпеки як окремих держав, так і всього людства.

Побудова моделі армії, адекватної сучасним викликам і загрозам, обумовлюється такими чинниками:

По-перше, останнім часом відзначається значне збільшення кількості операцій невійськового характеру та операцій з підтримання миру, в основі яких лежить принцип мінімального використання сили. Україна бере активну участь у миротворчих операціях. Для військовослужбовця актуальними стають уміння застосовувати навички обмеженого насильства або не використовувати насильство зовсім, здатність до кооперації з різними соціальними структурами (державними, громадськими, професійними), володіння широкими поглядами і досить високим рівнем освіти. Це вимагає сформованості як професійного, так і соціального компонентів потенціалу особистості військовослужбовця.

По-друге, в сучасних умовах місце та роль армії в суспільстві суттєво змінюється. Останнім часом значно розширюються соціальні функції армії, формуються нові принципи взаємини армії та суспільства. Надання допомоги центральним і місцевим органам влади, органам місцевого самоврядування в забезпеченні захисту цивільного населення від наслідків аварій на об'єктах підвищеної небезпеки, проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт – сьогодні це законодавчо затверджені функції Збройних Сил України. Пред'являються нові вимоги і до рівня професіоналізму військовослужбовця – формування гармонійного поєднання професійного та соціального компонентів.

По-третє, йде оновлення матеріально-технічної бази, удосконалюється система управління. У війська надходять новітні зразки озброєння і військової техніки. Ефективна експлуатація сучасного озброєння вимагає від військовослужбовців високої професійної підготовки. Це актуалізує проблему підвищення якості підготовки військових фахівців, формування високого рівня професійної складової потенціалу особистості військовослужбовця. Водночас тактико-технічні характеристики сучасного озброєння засвідчують їх надруйнівні можливості, що актуалізує проблему формування соціальної відповідальності при ухваленні рішення на його застосування, формування соціальної складової потенціалу особистості військовослужбовця.

Таким чином, у сучасних умовах зростає потреба армії в новому типі військовослужбовця, основною характеристикою якого є високий рівень сформованості соціально-професійного потенціалу. На жаль, сьогодні недостатньо розроблені теоретико-методологічні засади побудови оптимальної моделі військовослужбовця, не вивчений соціальний механізм формування соціально-професійного потенціалу особистості військовослужбовця Збройних Сил України, не розроблені технології підвищення його рівня.

Аналіз наукових робіт, присвячених вирішенню соціальних проблем військовослужбовців, показує недостатню увагу з боку науковців, насамперед соціологів до проблем сучасної армії.

Соціально-філософські аспекти побудови нової армії знайшли відображення в дослідженнях О.П. Дзьобаня [1], О.Ю. Панфилова [2], М.П. Требіна [3], В.С. Чорного [4] та ін.

Соціологічний аналіз проблеми формування потенціалу особистості військовослужбовця в умовах становлення збройних сил в незалежній Україні почати розглядається в роботах Е.А. Афоніна [5], О.В. Мазурик, О.Г. Разумцева, В.А. Полюги, Ю.Ф. Яременка. Об'єктом дослідження в цих роботах виступали основні групи військовослужбовців того часу: кадрові офіцери, солдати і сержанти строкової служби. Структурна трансформація кадрового складу Збройних Сил України, призвела до появи нового елемента – військової служби, військовослужбовців за контрактом, чисельність яких на сьогодні становить більше 60% особового складу, тому актуалізується потреба у вивченні соціально-професійного потенціалу цієї категорії військовиків.

У Харківському університеті Повітряних Сил з 2003 р. проводиться наукова робота в напрямі концептуалізації феномену соціально-професійного потенціалу військовослужбовця. Продовжується серія публікацій, присвячених особливостям та результатам дослідження технології формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця.

Дослідження проводилося з метою концептуалізації феномену соціально-професійного потенціалу військовослужбовця в умовах переходу на контрактний принцип комплектування. У дослідженні взяли участь 1344 військовослужбовці Сухопутних військ Збройних Сил України. Вибірка репрезентативна, квотна [6].

На основі розробленого гомоцентричного підходу в дослідженні концептуалізовано феномен соціально-професійного потенціалу військовослужбовця в умовах переходу на контрактний принцип комплектування. Гомоцентричний підхід дозволив розкрити роль суб'єктивного фактора в процесі соціальної трансформації військової організації, показати зростання ролі потенціалу особистості військовослужбовця в реалізації функцій інституту армії. Пропонований підхід враховує сучасну тенденцію розширення соціальних функцій інституту збройних сил, його демократизацію, зростаючу необхідність свідомого виконання всіма військовослужбовцями вимог військових статутів з урахуванням соціальних потреб суспільства і держави. Гомоцентричний підхід дозволив розробити нову категорію – соціально-професійний потенціал військовослужбовця, що розуміється як системна характеристика рівня гармонійного розвитку та узгодженості соціальних і професійних якостей особистості, що забезпечують соціальну спрямованість професійної діяльності військовослужбовця, ступінь його соціальної відповідальності.

Метод соціального моделювання дозволив виділити певні типи особистості військовослужбовця. Оптимальний тип особистості військовослужбовця характеризується балансом професійного і соціального компонентів в структурі соціально-професійного потенціалу. Ця модель військовослужбовця втілює в собі гармонійне поєднання високого рівня професіоналізму з таким же високим рівнем соціальної відповідальності, що виявляється в готовності особистості взяти на себе відповідальність за соціальні наслідки військових і інших дій. Ця модель військовослужбовця-громадянина найбільш відповідає вимогам професійної армії

XXI століття. Оптимальна модель особистості військовослужбовця свідчить про сприйняття військової діяльності як цінності, життєвої мети, коли людина прагне до самореалізації в цій сфері. Така людина сприймає армію як найбільш прийнятну для себе сферу діяльності, яка дозволить набути високий рівень професіоналізму, оволодіти військовою технікою, озброєннями і військовим мистецтвом. Саме тут вона бачить можливість свого кар'єрного зростання. У той же час вона розглядає соціальні функції цього інституту такими ж важливими, як і професійні, бере на себе повну відповідальність за соціальні наслідки своєї військово-професійної діяльності, основною метою якої є забезпечення умов стабільного, цивілізованого розвитку суспільства, підвищення рівня і якості життя народу [7].

Критерієм рівня сформованості соціально-професійного потенціалу військовослужбовця виступає ступінь гармонізації, сформованості, узгодженості комплексу якостей, що забезпечують соціальну спрямованість професійної діяльності військовослужбовця, його соціальної відповідальності. Вона відображає співвідношення значущості і розвиненості соціальних і професійних якостей військовослужбовця. Соціальна спрямованість у професійній діяльності військовослужбовця виявляється в його ставленні до навколишньої дійсності і до самого себе під час виконання службових обов'язків. Це характеризується прийняттям цінностей цивільного суспільства. Ступінь соціальної відповідальності військовослужбовця – рівень особистої відповідальності за наслідки військово-професійної діяльності для життєдіяльності суспільства, вона виявляється в розумінні допустимої межі діяльності військовослужбовця, недопущенні шкоди суспільству. Відповідальність – це перш за все схвалення індивідом сукупності «суспільно належних», нормативних вимог до особистості військовослужбовця і форм життєдіяльності, обумовлених потребами розвитку суспільства. Соціальна відповідальність припускає усвідомлене ставлення військовослужбовця до потреб соціуму, неспричинення йому шкоди військово-професійною діяльністю.

Аналіз результатів дослідження показав, що в сучасних умовах найбільш поширений тип військовослужбовця, що характеризується переважанням професійного компонента в структурі його соціально-професійного потенціалу. Такий військовослужбовець володіє стійкою орієнтацією на вдосконалення професійної майстерності, компетентності, оволодіння військовим мистецтвом, чітке виконання своїх професійних обов'язків і не співвідносить це із задоволенням потреб соціуму – його соціальної безпеки, стабільності, стійкого розвитку. Це особистість військовослужбовця – професіонала-виконавця, вищою цінністю якого є компетентність, досконале володіння озброєнням і військовою технікою, високим рівнем військового мистецтва. Такий тип особистості військовослужбовця, на нашу думку, не відповідає повною мірою типу армії України XXI ст., тому проблема формування його соціально-професійного потенціалу постає сьогодні як особливо актуальна.

Технологічна революція обумовила зростання інтересу суспільної свідомості до соціальних технологій, технологізації соціальної діяльності. Сьогодні ми розуміємо,

що ефективно формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця можливе лише на основі технологізації соціального процесу і за рахунок максимально ефективного використання соціальних ресурсів і можливостей соціальної сфери збройних сил, широкого кола її працівників. У загальному вигляді соціальні технології ми розглядаємо як алгоритм реалізації процесу формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця. При такому підході головними складовими змісту технологізації виступають: розмежування процесу на внутрішні етапи та фази; координація зусиль суб'єктів діяльності; визначення алгоритму виконання всіх технологічних операцій. Перший етап формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця передбачає розробку нормативно-правових документів. До основних нормативно-правових документів належать: загальнонаціональна Концепція духовного розвитку людини та Програма духовного розвитку військовослужбовця. Другий етап формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця передбачає діяльність з реалізації положень основних документів. Третій етап передбачає координацію зусиль та контроль діяльності суб'єктів формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця.

Формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця здійснюється на соціетальному, інституціональному та особистісному рівнях. На соціетальному рівні основні аспекти життєдіяльності суспільства є об'єктом суспільно-державного управління. На цьому рівні основним суб'єктом формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця виступає держава. На рівні держави формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця детерміноване необхідністю забезпечення безпеки держави, суспільства та людини, виховання військовослужбовців як громадян і патріотів, забезпечення всебічного, гармонійного розвитку військовослужбовців. Основні вимоги суспільства до військовослужбовців розкриваються в законах України і нормативно-правових актах органів державного і військового управління. Документи визначають: функціональне призначення Збройних Сил України і принципи їх життєдіяльності; обов'язки військовослужбовців і регулювання їх взаємовідносин в усіх сферах життєдіяльності збройних сил; вимоги до військово-професійних і моральних якостей військовослужбовців; порядок комплектування збройних сил і проходження військової служби, зміст і спрямованість виховної роботи, гуманітарного та соціального розвитку збройних сил та ін. У вказаних законах України та нормативно-правових актах державного і військового управління визначаються також основні вимоги до політичних, моральних і професійних якостей військовослужбовців. Патріотизм, відданість ідеалам гуманізму й демократії, історичному вибору народу, повага до особистості, її прав і свобод, позапартійність і служіння народу України, сумлінне виконання військового обов'язку, неухильне виконання законів держави й норм міжнародного гуманітарного права, мужність, чесність, дисциплінованість – основні моральні якості військовослужбовця.

На інституційному рівні проблеми духовного розвитку військовослужбовця вирішуються організаціями, спеціально створеними для проведення виховної робо-

ти в збройних силах. В даний час це органи виховної роботи Збройних Сил України. Формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця здійснюється в умовах армійського життя, в процесі військово-професійної діяльності. Військово-професійна діяльність являє собою таку доцільну професійну діяльність військовослужбовців, в процесі якої з використанням певних специфічних сил та засобів здійснюється суспільна потреба в захисті Батьківщині. Військова праця – це соціально зумовлена професійна діяльність військовослужбовців, яка спрямована в мирний час на підтримання бойової готовності збройних сил в інтересах забезпечення безпеки державі, а під час війни – на знищення ворога. Головна відмінність військової праці від усіх інших видів праці полягає в особливому матеріальному чиннику – зброї, що є частиною військово-технічних засобів, призначених, перш за все, для удару по супротивнику або для захисту від нього. Засоби збройної боротьби є основною інтеграційною базою військової праці для досягнення армією своїх цілей. Кожен період розвитку армії характеризується змінами в характері і змісті військово-професійної діяльності. Сучасний період розвитку армії пов'язаний із зростанням потреби у висококваліфікованих військових кадрах, збільшенням кількості військових спеціальностей, підвищенням вимог до рівня професійної майстерності особового складу, розвитком соціально-професійного потенціалу військовослужбовця і як наслідок – розвитком військово-професійної діяльності. Тому цілком природно, що професіоналізація військової діяльності детермінує перехід на добровільний принцип комплектування збройних сил, контрактну військову службу. Основою професійних відносин у таких умовах є добровільно укладений контракт між військовослужбовцем і його наймачем (Міністерством оборони) на умовах взаємної угоди.

Серед широкого розмаїття чинників, що прямо або побічно впливають на розвиток та формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця в умовах збройних сил, поза сумнівом, найважливішими є характер і зміст військово-професійної діяльності. Удосконалення характеру та змісту військово-професійної діяльності проводиться за двома напрямками: вдосконалення бойової підготовки військовослужбовців та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України. Удосконалення бойової підготовки військовослужбовців забезпечується шляхом внесення змін у систему організації бойової підготовки, форм і методів проведення занять. У методиці навчання – переносу акценту з монологічних форм на діалогічні та постійний контроль знань, закріплення вмінь та навичок. Удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України передбачає приведення матеріально-технічної бази навчальних частин у відповідність зі змістом професійної підготовки військовослужбовців з урахуванням їх практичної підготовки, постійного вдосконалення навчально-матеріальної бази бойової підготовки, підтримання відповідного технічного стану озброєння та військової техніки, підтримання об'єктів інфраструктури військових частин на рівні, що забезпечує вдосконалення бойової підготовки та високий рівень бойової

готовності, забезпечення цивілізованих умов виконання службових обов'язків під час занять з бойової підготовки.

На інтроперсональному рівні суб'єктом формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця виступає безпосередньо військовослужбовець. Формування соціально-професійного потенціалу пов'язане з процесом професійного самовдосконалення військовослужбовця. Процес професійного самовдосконалення військовослужбовця, незалежно в якій формі – самоосвіти чи самовиховання, має свою структуру і логіку, що відображає його змістовну і методичну сторони. Загалом цей процес складається із конкретних етапів, кожен із яких має свій конкретний зміст. Сьогодні існують різні підходи щодо визначення етапів професійного самовдосконалення військовослужбовців, але ми поділяємо думку харківських науковців, які визначають такі етапи:

1. Самоусвідомлення військовослужбовцем важливості і необхідності професійно самовдосконалюватись.
2. Прийняття рішення на професійне самовдосконалення.
3. Програмування самостійної роботи над собою.
4. Безпосередня практична діяльність щодо реалізації програм самоосвіти і самовиховання [8].

Кожен етап має окреслену самостійність, вирішує певні завдання, без реалізації яких неможливий сам процес професійного розвитку військового спеціаліста.

Перший етап, який характеризується самоусвідомленням військовослужбовцем важливості і необхідності професійного самовдосконалення. Таке самоусвідомлення є результатом ретельної і копіткої триєдиної діяльності суб'єкта:

вивчення і усвідомлення постійно зростаючих вимог до майбутньої професійної діяльності;

глибоке і всебічне самопізнання самого себе у світлі цих вимог;

самооцінка на предмет відповідності вимогам як результат самопізнання.

Другий етап роботи військовослужбовця над собою – прийняття рішення на професійне самовдосконалення.

Процес прийняття рішення, на перший погляд, є простим, короткочасним, а в деяких випадках може здатися навіть миттєвим, інтелектуально-вольовим актом. Мовляв, узяла людина та й вирішила на підставі самопізнання і самооцінки: буду займатися самовдосконаленням. Але це далеко не так. Виходячи з того, що процес самовдосконалення – явище суто індивідуальне, акт прийняття рішення на його здійснення у різних людей забирає різний час, супроводжується різними переживаннями і навіть діями, характеризується різними формами зовнішньої поведінки.

Рішення військовослужбовця щодо самовдосконалення конкретизується на третьому етапі його самостійної роботи над собою, який має назву самопрограмування.

Процес розробки програми багатогранний. Він передбачає: визначення головної мети і основних завдань професійного самовдосконалення військовослужбовця як на перспективу, так і на певні відрізки життя та навчальної діяльності; складання

конкретного плану свого професійного розвитку, де чітко визначається обсяг роботи (що формувати, розвивати, переробляти в собі), час цієї роботи (термін), рубежі і форми самоконтролю; визначення організаційних основ своєї діяльності щодо самовдосконалення (вибір методів і прийомів розв'язання завдань у роботі над собою, що визначені змістом плану); розробка особистих правил, яких слід дотримуватися при здійсненні свого плану. І хоча програмування самовдосконалення справа глибоко індивідуальна, головне його призначення єдине для всіх, хто зважився на цей крок, – допомогти організувати й упорядкувати роботу над собою.

Після відпрацювання власних програм професійної самоосвіти і самовиховання можна говорити про четвертий етап самостійної роботи військовослужбовця над собою – безпосередня практична його діяльність щодо реалізації цих програм.

Таким чином, ми розглянули варіант технологізації процесу формування соціально-професійного потенціалу військовослужбовця, реалізація якого у діяльності збройних сил буде сприяти формуванню особистості військовослужбовця сучасної армії України.

-
1. *Дзьобань О.П.* Соціалізація людини в процесі військової служби / О.П. Дзьобань, О.І. Самойлов, І.М. Криленко. – Харків : ХПТВ ім. Верховної Ради, 2002. – 167 с.
 2. *Панфілов О.Ю.* Збереження гомеостазу суспільства в умовах системних трансформацій: силовий аспект / О.Ю. Панфілов. – Харків : Майдан, 2007. – 360 с.
 3. *Требін М.П.* Армія та Суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації : моногр. / М.П. Требін. – Харків : Видавничий Дім „ІНЖЕК”, 2004. – 404 с.
 4. *Чорний В.С.* Специфіка військового будівництва в Україні на тлі історичного досвіду нових незалежних держав / В.С. Чорний // Розбудова держави. – 1996. – № 4. – С. 16–19.
 5. *Афонін Е.А.* Становлення Збройних сил України : соціальні та соціально-психологічні проблеми / Е.А. Афонін ; НАН України, Ін-т соціології. – К. : Інтерграфік, 1994. – 304 с.
 6. *Калагін Ю.А.* Військова служба за контрактом : соціальний вимір. моногр. / Ю.А. Калагін – Харків : ХУПС, 2008. – 337 с.
 7. *Калагін Ю.А.* Соціально-професійний потенціал воєннослужащего: уточнення поняття / Ю.А. Калагін // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Харків : Видавн. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – С. 188–192;
 8. Самовдосконалення майбутнього офіцера та методика його здійснення: навч.-метод. посібник. / Дуб Е.П., Кислий В.Д., Пасічник В.І., Широбоков Ю.М. – Харків : ХУПС, 2006. – 117 с.
- Отримано 05.10.10.*

Ю.А.Калагін

ТЕХНОЛОГИИ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ВОЕННОСЛУЖАЩЕГО В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

В статье рассматриваются итоги многолетнего исследования, которое проводилось в Харьковском университете Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба. Автор дает определение социально-профессионального потенциала, описывает основные типы личности военнослужащего, приводит результаты социологического исследования выявления наиболее распространенного типа личности военнослужащего, раскрывает особенности оптимизации управления процессом формирования и развития социально-профессионального потенциала военнослужащего в современной армии Украины.

Ключевые слова: Вооруженные Силы Украины, профессиональная армия, социально-профессиональный потенциал военнослужащего, тип личности военнослужащего, социальные технологии формирования социально-профессионального потенциала военнослужащего.

Y.A. Kalagin, Candidate of Sociol. Sci.

TECHNOLOGIES OF SOCIO-PROFESSIONAL POTENTIAL LEVEL RAISE OF MILITARY SERVICEMEN IN MODERN UKRAINE

The article reviews the results of long-term research conducted in Kharkov University of Air Force after Ivan Kozhedub. The author defines social and professional potential, describes the basic types of personality of soldier, gives results of sociological study to detect the most common type of personality of soldier, and reveals peculiarities of optimization of management of the process of forming and development of social and professional potential of soldier in the modern army of Ukraine.

Keywords: Armed Forces of Ukraine, professional army, social and professional potential of soldier, type of personality of soldier, social technologies of forming social and professional potential.